

ונהר יוצא מעדן

שורשיהם של מועדי השנה
בפרשת גן עדן

אוריאל עיטם

וְנִהַר מִצֵּד מֵעֵדֶן

שורשיהם של מועדי השנה
בפרשת גן עדן

ראש השנה • יום כיפור • סוכות

אוריאל עיטם

הפקה: שמעון רגב ודיבון רוזן
עריכה: דניאל פליישמן חיים אקשטיין ושמעון רגב
ייעוץ לשוני: אפרת אקשטיין
עימוד והכנה לדפוס: שלמה ניימרק
עיצוב כריכה: תמר גוטמן

לפניות בענייני תוכן: eytam.us@gmail.com

להגהות ולעניינים הקשורים בעריכה:

hodayadaniel@gmail.com

eckshtein@gmail.com

st.regev@gmail.com

ישיבת ההסדר ירוחם

בהוצאת ישיבת ההסדר ירוחם

רחוב אליהו הנביא ירוחם 80500

08-6580101

©

כל הזכויות שמורות למחבר
מהדורה חדשה - אלול ה'תשפ"ב

תוכן העניינים

- 3..... הקדמה ומבוא
- 17..... הקדמת העורכים

ראש השנה

- 27..... ראש השנה
- יום הדין של אדם הראשון
- 47..... מלכויות
- טיבו של הקשר המתחדש בראש השנה
- 75..... זכרונות
- ברית העקדה ותיקון חטא אדם הראשון
- 85..... שופרות
- תקיעות דמיושב תקיעות דמעומד וערבוב השטן

יום כיפור

- 101..... הכפרה המטהרת
- העבודה הייחודית של יום הכיפורים
- 123..... עבודת השעירים
- תיקון חטא עץ הדעת
- 143..... הכניסה לפני ולפנים
- חזרה אל עץ החיים
- 173..... בגדי הלבן ובגדי הזהב
- לבושו של אדם הראשון
- 193..... חמשת העינויים
- עבודת כל ישראל ביום הכיפורים
- 217..... כפרת חטא העגל ו"ג מידות הרחמים
- מה בין עם ישראל לאדם הראשון

חג הסוכות

- 251 חג הסוכות
להישאר בגן עדן
- 269 האור וצל הסכך
אור מים וצל מהבריאה ועד למדבר
- 283 סוכת אורו של ליתן
הסוכה שלעתיד לבא
- 297 ארבעת המינים
תיקון עולם הצומח שנשבר
- 333 מצוות ערבה והושענא רבה
פרידה מגן העדן
- 349 שמיני עצרת
גדול יום הגשמים

הקדמה ומבוא

למועדי ישראל פנים רבות, ומְעִינָם מוסיף בכל דור ודור לנבוע ביסודות והארות חדשות ולבסס אותנו בחיותם ובקדושתם.

בבסיסה של סדרת "ונהר יוצא מעדן", העוסקת במועדים, עומדת תפיסה רחבה ושורשית, הנוגעת לכל התורה. היא מבוססת על כך שפרשת גן העדן היא שורש התורה, והיא מכילה את יסודות התורה כולה בבחינת מועט המחזיק את המרובה. במושגים של ימינו ניתן להגדיר פרשה זו כ"צופן הגנטי של התורה".

קומתם הגלויה של מועדי ישראל נעוצה בפרקי המועדים שבתורה, בפרשות אמור, פנחס, ראה ועוד. בסיסם של מועדים אלו נעוץ עוד ביציאת מצרים, וכבר קבעו חז"ל יסוד זה במטבע הקידוש והתפילות של המועדים כולם – "זכר ליציאת מצרים". בחיבור זה ברצוננו לפגוש את השורשים העמוקים יותר של המועדים, המצויים בפרשת גן עדן אשר בה חבויה משמעותה הפנימית של התורה בכללה.

עוד בטרם נעיין בפרשה זו לעומקה, נוכל לראות כי באופן מפליא היא נוגעת במכלול החומרים היסודיים של החיים, על אף קיצורה. אלקים ואדם, נשמה וגוף, מצוה וחטא, טוב ורע, דבקות ויצר, אמן ועורמה, אידיאה ושבירה, חיים ומוות, עונג ועמל, בדידות ומשפחה, גלות וגאולה, ועוד יסודות רבים. במבט עמוק יותר נוכל לגלות, כי פרשה זו לא רק מכילה את היסודות הללו אלא גם שופכת עליהם אור חדש ועמוק.

פרשת גן עדן מניחה לפנינו את דמותו השלמה של הקיום האנושי אל מול מקורו האלוקי, ובכלל זה היא מלמדת אותנו גם על המשבר הגדול של ראשית האנושות - חטא אדם הראשון. אולם משבר זה הוא המוליד את כל תורת התיקון ואת ייעודם של ישראל במימושה, כדברי חז"ל:

שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל
שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן.
(שבת קמו ע"א)

יסוד זה נידון על ידי חכמים שונים לאורך הדורות. הרחיב בדבר הרמח"ל וכתב:

והנה אחר חטאו של אדם ירד העולם ירידה רבה, וכמו
שביארנו, ונוסף חסרון על חסרון במציאות התחתונים.
על כן מה שצריך עתה הוא לתקן החסרונות הנוספים
תחילה. ודבר זה הולך ונעשה עד זמן הגאולה, כי זאת
היא הכוונה התכליתית בגלויות לתקן מה שנתקלקל,
ולהרויח מה שחסרנו, כדי להשיג אחר כך הטוב
שיבואנו אחר זה, כמו שהיה ראוי לבוא לאדם הראשון
אילו לא חטא.
(דעת תבונות קנח)

ואולם במעשיהם של ישראל תלה האדון ברוך הוא
תקון כל הבריאה ועילויה.
(דרך השם ב ד ט)

דברי הרמח"ל מאירים את תולדות ישראל באור יקר. הם מבארים כי קורות חיי עם ישראל - בעלייתם וגם בירידתם, בעצמאותם וגם בגלותם - אינם מצמצמים להיסטוריה פרטית של עם מן העמים, אלא הינם חוט השדרה של קורות חייו הכלליים של העולם - מהלך היסטורי המביא את העולם מחדש לייעודו המקורי. גורל הבריאה כולה תלוי במהלך זה העובר על עם ישראל, שעניינו להביא את

העולם לשלמות באמצעות תורת התיקון שניתנה לישראל. לא את גורלו שלו בלבד בונה עם ישראל במהלך המאורעות העוברים עליו, כי אם את עתידו של העולם כולו. בזאת נעשה עם ישראל שותף לקב"ה במעשה בראשית. הרמח"ל מוסיף ומבאר כי המהלך איננו עתיד להסתיים בתיקון הקלקול והחיסרון בלבד, אלא סופו בטוב שאליו נועד האדם מתחילה להתעלות - "כמו שהיה ראוי לבוא לאדם הראשון אילו לא חטא".

עפר אנו תחת מדרגת אדם הראשון. "תפוח עקיבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה" (ויקרא רבה כ ב). אין ידיעתנו משגת את מעלתנו, את עומק הניסיון שעמד לפנינו ואת מעשהו (ראה בדרכי הגמרא סנהדרין לח ע"ב, ובפירושיהם של רבנו חננאל והרמ"ה שם). אך פרשת אדם הראשון תורה היא, וללמוד אנו צריכים, כפי שעשו רבותינו לאורך כל הדורות. בסדרת הספרים 'ונהר יוצא מעדן' אין אנו באים להטיל ח"ו דופי באדם הראשון, אלא מתבוננים במה שמסרה לנו התורה על חטאו, כדי להבין את תורתנו וכדי ללמוד ממנה על ייעודנו ותפקידנו.

נפלו העולמות בנפילת הרצון, האדם נפל בתהום החטא, נתקטן רצונו ונודחם [...] הוי, מה הומה הלב לתקן את החטא הגדול [...] ולתעודה אין קצית זו קרואים אנו. הולכים אנו בדרכי החיים, בעצות מלכו של עולם, להופיע אור על הכל.

(הרא"ה קוק אורות הקודש ג עמ' פא)

אם עניינה הכללי של התורה אכן נועד להוביל את האדם ואת העולם מהמקום אליו ירד, אל המציאות המתוקנת, הרי שלא רק

המאורעות העוברים על ישראל ומתוארים בתורה מובילים אותנו בדרך זו, אלא גם לכל מצווה ומצווה שבתורה יש ודאי חלק בתיקון החטא. כך אמנם מצאנו בדברי חכמי ישראל, כפי שכותב למשל אור החיים הקדוש:

כי כל המצות שנתן ה' לישראל אינם אלא לצרף ולנקות את הסיגים אשר סבבו החטא קדמון.

(אור החיים ויקרא יב ג)

לפי דברים אלו, שורשיהן הרוחניים של המצוות כולן טמונים בפרשת גן עדן. חייו של כל אחד ואחת נועדו ליטול חלק במסע השיבה אל גן העדן, בעזרתן של המצוות שמקיפות את צדדי החיים של כל אחד מאיתנו, ונושאות בתוכן מטען רוחני שמכוון לכך.

מתוך מכלול המצוות שבתורה מתמקדת הסדרה שלפניכם במועדים ובמצוותיהם. בחטא אדם הראשון נפגע הקשר שבינו ובין הקב"ה. האדם גורש מהגן, השכינה נסתלקה למרומים והריחוק שנפער הפך לבסיסו הקבוע של המצב החדש.

כנגד ריחוק זה, המועדים הם זמנים של ויעוד ומפגש מחודשים עם הקב"ה. ראשיתם במפגשו המחודש של הקב"ה עם ישראל במאורעות המכוננים שבראשית ההיסטוריה שלנו, והמשכם בחזרתנו אל מפגש זה מדי שנה בשנה. המועדים הם תיקון לקשר שנותק. ישראל מקדשים את הזמנים, ומחדשים את המפגש עם הקב"ה, בכל חג דרך הזווית המיוחדת שלו. כל חג הוא מפגש מחודש עם נוכחות אלוקית, מתוך תיקון של אחד מהבטי חטאו של אדם הראשון אשר הביא את הניתוק. כבר לימד האריז"ל על פי הסוד, כי מערכת החגים של פסח, ספירת העומר ושבועות, ומערכת החגים של ראש השנה, יום כיפור וסוכות, עוסקים בתיקון צדדים שונים של חטא אדם הראשון (ראה שער הכוונות עניין הפסח דרוש א, שם עניין ראש השנה דרוש א).

לאמיתו של דבר, המקורות לכך קדומים יותר ושייכים גם לצד הנגלה שבתורה. רמזים רבים שמצויים בפסוקים, ומאמרים שפזורים בדברי חז"ל, שופכים אור על מעגל רעיוני שלם זה שטמון בתורה, שעל פיו נעוצים שורשיהם של מועדי ישראל בראשית העולם, בפרשת גן עדן. רסיסים של מהלכים רעיוניים אלו מצויים בדברי הקדמונים, ובסדרה שלפנינו הולכים ומצטרפים רסיסים אלו וקורמים עור וגידים לכדי תמונה מקיפה ומבוארת.

בחיבור זה נשתדל להרחיב את המבט לכל צדדי התורה, מתוך הכרה שהפֶּשְׁטוּת, הדרשות והסודות קשורים זה לזה ומאירים זה את זה. מתוך כך נוכל לראות כיצד הקשבה מדויקת לפסוקים, הכרה בעומקים המצויים בדבריהם התמציתיים של חז"ל, והשראתם של מקורות הסוד ושל חכמי ישראל היונקים מהם – כל אלו יחד מביאים אותנו לחשוף עומקים חדשים שחבויים בתורה.

לשם כך נשתמש באגדות הנוגעות לחגים וגם בהלכותיהם, בידיעה כי מתקיימת ביניהן יניקה סמויה. עומדים לנגד עינינו דבריו של מרן הראי"ה קוק:

באמת יש בתוך האגדה תמיד תמצית הלכותית, וכמו
כן בהלכה תוכן אגדי פנימי.

(אורות הקודש א עמ' כו)

אחד הערוצים שדרכם מתברר הקשר שבין המועדים לפרשת אדם הראשון הוא שאלת זהותו של עץ הדעת טוב ורע. ארבעה זיהויים עיקריים מצאנו בדברי חז"ל לעץ הדעת טוב ורע: חיטה, גפן, תאנה ואתרוג (ראה ברכות מ ע"א, בראשית רבה טו ז). את הזיהויים השונים אין צורך להבין כמחלוקת בעובדות המציאות, אלא יש להבינם כהבטים רוחניים שונים המצויים בעץ. עמד על כך בתיקוני הזוהר:

ובגין דא הוו אמרי רבנן דמתני' אילן שאכל אדה"ר חטה היה, ואחרנין אמרין גפן הוה, ואחרנין אמרין תאנה היתה, ולא הוו חולקין במילוליהו דכלא קשוט. [תרגום: ובגלל זה היו אומרים חכמי המשנה, אילן שאכל אדם הראשון חיטה היה, ואחרים אומרים גפן היה, ואחרים אומרים תאנה היתה, ולא היו חולקים בדבריהם, שהכל אמת].

(תיקונים מזוהר חדש קז ע"א)

בבסיסה של הסדרה עומדת כאמור ההכרה שיש למועדים השונים שורשים בפרשת גן עדן. בין השאר מתבטא הדבר בהקבלה שבין מועדים אלו ובין הזיהויים השונים של עץ הדעת טוב ורע. זיהויו של עץ הדעת טוב ורע עם החיטה מאיר את ענייני חג המצות, ספירת העומר וחג השבועות; בכרך הנוכחי, בחלק העוסק בסוכות, נידון הקשר שבין חטא אדם הראשון לבין האתרוג; החלק העוסק בפורים מבוסס על הקשר שבין חטא אדם הראשון ובין הגפן; ובחלק העוסק בחנוכה נרמז הקשר שבין חטא אדם הראשון לתאנה.

כרך זה עוסק במועדי חודש תשרי - ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות. בכמה מן המצוות שבמועדים אלו רב הנעלם על הגלוי, דוגמת תקיעת שופר עליה כתב הרמב"ם כי היא גזרת הכתוב (הלכות תשובה ג ד), שעיר המשתלח אותו מנו חז"ל בין הדברים שהשטן משיב עליהם (יומא סז ע"ב) ומצוות ערבה וניסוך המים שמקורן ב'הלכה למשה מסיני' (סוכה לד ע"א). פרשת אדם הראשון תסייע בידנו להתקרב אל סודן של מצוות אלו, ותשפוך אור גם על שאר המצוות שבחגי תשרי.

הקשר שבין ראש השנה, שמציין גם את יום הבריאה, ובין פרשת הבריאה הפותחת את התורה, הוא מבחינה זו הבולט ביותר. פחות מוכרת העובדה שחז"ל קושרים את ראש השנה לא רק לבריאה כי

אם לחטא אדם הראשון. חז"ל מדגישים שראש השנה הוא היום שבו אדם הראשון נידון על חטאו ויצא פטור בדינו. הם רואים בכך אות לבניו - עם ישראל, שגם הם עתידים לצאת פטורים בדינם ביום זה מדי שנה בשנה. דברי חז"ל הללו מעוררים כמה שאלות: מה היה חטאו? באיזה מובן יצא אדם הראשון פטור, הרי כמה וכמה פסוקים עוסקים בעונשו? ומדוע משליך הדבר גם על עם ישראל? לאור זאת ראוי לברר על מה אנו נידונים בראש השנה, ומכח מה אנו יוצאים פטורים. מה משמעותה של מצוות היום של ראש השנה - תקיעת השופר - וכיצד היא מסייעת בדינו לצאת פטורים בדין. ולסיום - מה משמעות הדבר לעבודת ה' שלנו בראש השנה.

בשאלות אלו נדון בהרחבה בחלק העוסק בראש השנה, ונראה כיצד פרשת אדם הראשון נותנת בידינו כלים להכין את עומק עניינו של ראש השנה. בפתח הדברים נאמר, שבעקבות דינו של אדם הראשון יתברר, שראש השנה הוא יום שבו נידון האדם על ניתוק הקשר שלו עם הקב"ה, ומצוות תקיעת השופר תתברר ככלי שמיועד לפעול לחידושו של קשר זה.

בשאלות מה משמעותו של הקשר, כיצד הוא קשור לעבירות והמצוות של האדם, וכיצד מחדש אותו השופר, נדון במאמר הראשון. מתוך כך נראה במאמרים הבאים, ששלושת היסודות הייחודיים של תפילת המוסף של ראש השנה - מלכויות, זכרונות ושופרות - עוסקים כולם במרכיביו של קשר זה, ומתקנים את חטאו של אדם הראשון.

בשונה מראש השנה, ביום הכיפורים לא ניכר במבט ראשון כל קשר לפרשת הבריאה או לסיפור אדם הראשון וחטאו. עבודת יום הכיפורים כתובה בספר ויקרא, ומרכזת בקרבנות המכפרים על חטאי ישראל. בהקשר זה נכלל יום הכיפורים במערכת הקרבנות הכללית שבה עוסק ספר ויקרא, שאחד התפקידים הבולטים ביותר שלה הוא לכפר על החטאים.

אולם יש סימנים רבים לכך שיום הכיפורים מהווה תופעה ייחודית, ששונה באופן ניכר מעולם הקרבנות והכפרה של שאר ספר ויקרא. היקף הכפרה שלו הכולל לא רק את השוגג אלא גם את המזיד והפושע, אופייה של הכפרה שמתוארת בפסוקים במושגים של טהרה, והאופן המיוחד והחריג שבו היא מתבצעת על ידי כהן גדול שנכנס אחת בשנה עם דם שעיר לקודש הקדשים בבגדי לבן, ובמקביל משלה שעיר זהה לעזאזל להתרסק מחוץ למקדש וליישוב - מאפיינים אלו חורגים מכל המוכר לנו בעולם הקרבנות, ומצריכים יסודות רוחניים רחבים יותר מאלו של עולם הקרבנות כדי לבארם.

במאמרי יום הכיפורים תלך ותיחשף תמונה שמלמדת כי עבודת יום הכיפורים במתכונתה המיוחדת נגזרת מהשפעתו של חטא אדם הראשון עלינו, ומגמתנו ושליחותנו לתקן את חטאו. משמעותה של ההפרדה הקוטבית בין שני השעירים תתפנח על רקע עץ הדעת שמעורבים בו הטוב והרע וזקוקים להפרדה, והכניסה לפני ולפנים תתבאר על רקע הכניסה לגן עדן ולעץ החיים שבמרכזו. בגדי הלבן, המיוחדים ליום הכיפורים, יתגלו כקשורים ללבושיו של אדם הראשון לפני ואחרי החטא, ועינויי עם ישראל - כבונים את היחס הנכון בין ה'עפר מן האדמה' לבין ה'נשמת חיים' שמשניהם נוצר אדם הראשון. ביסודה של עבודה זו של עם ישראל תעמוד תגובתם המיוחדת לחטא העגל ולעונש שחטא זה אמור לגרור; תגובה השונה באופן מהותי מתגובתו של אדם הראשון לעונש אשר נגזר עליו. תגובה זו מגלה גם לישראל את זהותם הפנימית הקשורה בקשר כל ינתק עם הקב"ה, ואינה מוכנה לוותר על קשר זה גם בשעה שבה הקירבה אל הקב"ה מעמידה אותם בסכנת כיליון.

אם עבודתו של ראש השנה עסקה בעיקר בקשר שבין ישראל לקב"ה, הרי שעבודת יום הכיפורים עוסקת בעיקר בחזרה של כל בן ישראל אל זהותו המקורית הטהורה, חזרה שממילא מנתקת בין עם ישראל לבין חטאיהם.

חג הסוכות ברבדיו הגלויים קשור לימי יציאת מצרים וגם לחייו של עם ישראל כעם חקלאי. הקומה הבסיסית שלו באה להזכיר לעם את חייו במדבר בצילו של הקב"ה לאחר יציאת מצרים, והקומה הנוספת משקפת את שמחתו והודייתו של העם על היבולים שאותם הוא זוכה להצמיח בשדותיו בארץ ישראל. למרות השוני שבין שתי הקומות הללו, יש להם יסוד משותף שמעניק אופי מיוחד לחג הסוכות כ'חג הטבע'.

התבוננות במכלול מצוותיו של החג מגלה כי מתחת לפני השטח קשורות כולן באופן עמוק אל יסוד המים, שעליו גם נידונים בחג. המים, שהם מקור החיים של האדם, הם אחד היסודות שמבחינים באופן עמוק בין מצבו של אדם הראשון בגן עדן לפני החטא ובין מצבו של עם ישראל שחי במציאות שאחרי חטא אדם הראשון והגירוש מגן עדן. המים מופיעים בגן עדן בשפע אינסופי המעניק חיים ללא גבול, ובאים מתוך המציאות. לעומת זאת עם ישראל חי במציאות שבתוכה אין לו די מים והוא תלוי בגשמי שמים. לאמיתו של דבר גם עם ישראל מצוי בחלק מן השנה במציאות שבה הוא אינו חי מגשמי שמים - באביב ובקיץ. בחג הסוכות מתרחש המעבר מתקופת האביב והקיץ, שאין בה גשמי שמים והאדם שותה מן המים שבארץ, אל תקופת הסתיו והחורף, שבהם מקבל האדם מים מגשמי שמים.

המים שמפכים בתוך המצוות של חג הסוכות, מצויים גם בליבו של גן עדן, ופותחים לנו שער להבין באמצעותם את מצוותיו של חג הסוכות. במאמרים העוסקים במצוות הסוכה, בהנהגת המדבר, בסוכת עורו של לויתן, בנטילת ארבעת המינים ובמשמעותו של יום הושענא רבה, נראה כיצד סיפור גן עדן, המים שבתוכו והגירוש ממנו, מפענחים את חוליותיו השונות של חג הסוכות ושופכות עליו אור חדש, שמעניק עומק מיוחד לעבודת החג. לסיום נעסוק בשמיני עצרת, יום המעבר משתיית מים תחתונים לבקשת מים

עליונים, ונראה כיצד השינוי בהנהגת המים, מנהר שיוצא מעדן לאדם הראשון לגשמי שמים של עם ישראל, הוא חלק ממהלך תיקון עמוק לחטאו של אדם הראשון.

חיבור זה לא היה נולד לולא שנתמזגה בי תורה שלמדתי בבתי מדרשות שונים, ולולא שזכיתי ללמד לאורך שנים בבית מדרשה של ישיבת ירוחם, שם גם נרקמה סדרה זו מראשיתה. זכתה הישיבה להנהגתו המיוחדת של מו"ר ראש הישיבה הרב אליהו בלומנצויג שליט"א, ולרוחו המיוחדת השורה עליה ומאפשרת מזיגת פנים רבות ועמוקות של התורה להיכל אחד. תודה גם לידידי הרב ניר ויינברג, ראש ישיבת אורות הזורעים, ששיחותינו בפרשת גן עדן בשנים עברו השפיעו בוודאי על תחילת התרקמותה של הסדרה; ולתלמידיי יותר מכולם.

מודה אני לקב"ה על שהביאני בשעריהם של בתי מדרשות של תורה, על שהפגישני עם חכמי ישראל שמדורות קדמונים ומדורותינו, ועל שזיכני ללמוד וללמד, ומודה אני לכל חכמיו אשר מפיהם או מפי כתבם למדתי.

דברים רבים ששמעתי או קראתי לאורך השנים, מחכמים ומתלמידים, ממאמרים ומספרים, השלימו בוודאי חוליות אשר הצטרפו אל חוט השדרה הרעיוני שבסדרה, ומודה אני לכולם אף כי אין בידי לפרטם. מהם ראויים לציון הספרים 'טללי חיים' על ספר ויקרא ועל יום הכיפורים מאת הרב חיים הכהן (החלבן) והרב ראובן ששון, שעסקו בהרחבה בקשר שבין יום הכיפורים לפרשת גן עדן, והספר 'מים, בריאה והתגלות' מאת הרב יעקב נגן, שעסק בהרחבה בקשר בין חג הסוכות לפרשת גן עדן. בחלק מהסוגיות דברינו נפגשים ובחלק הלכנו בדרכים שונות, ומי שפרשת גן עדן קרובה לליבו מוזמן בחום לעיין בדבריהם.

תורה מיוחדת לבית שבו זכיתי לגדול. להורי היקרים, אוהבי תורה וחסד, אוהבי ישראל ואדם, אנשי מופת המה, ר' אברהם יעקב ויהודית ציפסר. לסביי וסבתותי ר' שמואל יהודה ומלכה ציפסר ע"ה, ור' אהרן ורבקה אפריאל ע"ה, אנשי תורה וחסד, תמים וישרים, אודים מוצלים מאש השואה שהיו לעצי פרי בארץ קדשנו, בביתם נשמתי הוד קדומים של דורות עברו.

תורה רבה מקרב לב לחותני ולחותנתי היקרים יוסי וחנה נוסבויס, אנשי אמונה, אומנות ומדע, על הבית הפתוח והחם, על החיבור לשורשים בארץ ישראל ובירושלים ועל השיחות העמוקות שמעוררות תמיד למחשבה.

אחרונים חביבים, יקרים ואהובים, אשתי שלומית השותפה האמתית עימי בדרך, שנטלה מעולי על כתפיה ועודדתי להשלים את המלאכה, וילדינו היקרים. אתפלל שיתקיים בנו "ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה".

ראשיתה של סדרה זו בשיעורים שהתקיימו במשך כמה שנים בישיבת ירוחם. המשכה במהדורה ראשונה שבה יצאו לאור חלקים מן הסדרה ובהם גם החלק העוסק בסוכות בכריכה רכה, ביוזמתם ועמלם המסור של תלמידי היקרים שמעון רגב וחיים אקשטיין. בכרך זה הצטרף אל העורכים גם תלמידי היקר הרב דניאל פליישמן, שערך את החלקים העוסקים בראש השנה וביום הכיפורים בקפידה. על השותפות הנאמנה בתהליכי הלידה ועל סוגיות רבות שהתבררו בינינו במהלך עריכת החיבור ובהכנתה של המהדורה הנוכחית, תודתי שלוחה להם ולשותפים רבים נוספים עמהם אשר סייעו במלאכה.

תודה גם למנהל הישיבה אהר טיברגר על עזרתו החשובה, לדיבון רוזן על ההתמסרות למלאכת ההפקה, לשלמה ניימרק על העימוד המדוייק ולתמר גוטמן על עיצוב הכריכה במסירות וטוב טעם. יהי נועם ה' עליהם ועל כל אשר להם.

שלמי תודה לידידי היקר ר' שמואל גרוסמן הי"ו, אוהב תורה ומלמדה, המזרז והמניע ברוחו, בגופו ובממונו את הופעתו של החיבור שלפניכם. תודה מיוחדת לו ולאשתו רחל הי"ו, שבזכות עידודם ותמיכתם יוצא כרך זה לאור, לעילוי נשמת בניהם היקרים אבינעם ובן-ציון זכרונם לברכה. 'שלם ה' משכורתם שלמה וישלח ברכתו ברוח ובחומר בביתם ובכל מעשי ידיהם.

הדים מחזקים שקיבלנו עודדונו להמשיך במלאכה, ועתה אנו שמחים להביא לפניכם את המהדורה המלאה בכריכה קשה. שלושה כרכים למהדורה זו. הכרך הנוכחי עוסק בחגי תשרי - ראש השנה, יום הכיפורים וחג הסוכות. שני הכרכים האחרים - האחד עוסק בחנוכה, בט"ו בשבט ובפורים, חגי החורף אשר נתקנו על ידי חכמים, והאחר עוסק בפסח, בשבועות ובימי ספירת העומר שמקשרים ביניהם.

בחלומי אני חפץ כי חיבורים אלו יטעימו לקורא וללומד את טעמם הטוב והעמוק של החגים. שואף אני כי הם יהיו מורי דרך למפגש עם הנוכחות האלוקית, הנוגעת דרך ערוצי החגים במעגלי החיים הממשיים שלנו. או אז ילכו הם במועדס עם הלומד, לכל אשר ילך.

יודע אני מיעוט ערכי ומודה לאלוקי על כל שזכיתי לו. אילו פי מלא שירה כים אין אני מספיק להודות על העבר, ובעיקר בא אני בתפילה לפני ריבון כל העולמים על העתיד - "ותן בלבנו בינה,

להבין ולהשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה”.

יעזרנו ה' להמשיך במלאכה, לבאר את יניקתם של מצוות התורה ומאורעותיה מפרשת גן עדן. יבא הנהר היוצא מעדן, וישקנו ממימיו.

נזכה במהרה שתתקיים בנו במלואה נבואתו של ישעיה: “כִּי נַחֵם ה' צִיּוֹן נַחֵם כָּל חֲרֻבֹתֶיהָ וַיִּשֶׂם מְדִבְרָהּ כְּעֵדֶן וְעֲרֻבֹתָהּ כְּגֵן ה' שְׁשׂוֹן וְשִׁמְחָה יִמְצָא בָּהּ תוֹדָה וְקוֹל זִמְרָה” (ישעיה נא ג).

אוריאל עיטם

חג הסוכות

להישאר בגן עדן

חג הסוכות - חג הטבע

השם הראשון שמצאנו בתורה לחג הסוכות הוא "חג האסיף": "וְחַג הָאֶסֶף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפְּךָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה" (שמות כג טז). זהו הרובד הראשון של החג אותו אנו פוגשים בתורה. מה עניינו של האסיף? באסיף יוצא האדם מביתו אל השדות והמרחבים שסביבו, ואוסף את היבולים שצמחו מן הטבע. במובן זה ניתן לומר שחג הסוכות הוא חג הטבע.

בהמשך מדברת התורה על "חג הסוכות", וּמְצִינָה עלינו לשבת בסוכה (ויקרא כג לג-מג). גם את הישיבה בסוכה ניתן להבין כמשקפת חיים בטבע. ביתו הקבוע של האדם מאפשר לו לארגן את חייו במתכונת מלאכותית הרצויה לו, המשוחררת מהתנאים הטבעיים שבחוץ; היציאה מן הבית אל הסוכה, לעומת זאת, היא בבחינת חזרה מאותם החיים המלאכותיים אל הטבע. גם במבנה הסוכה אנחנו פוגשים את הטבע הבלתי מעובד: הסכך, שהינו עיקרה של הסוכה, צריך לבא מן הצומח, ובלא שיעובד באופן מלאכותי וייעשה לכלי המקבל טומאה.

גם מצות ארבעת המינים מביאה לידי ביטוי את עניינו של הטבע בחג הסוכות. במצוה זו עובד האדם את הקב"ה באמצעות מה שהטבע מצמיח.

יש להוסיף כי ייתכן שיש כאן דבר נוסף שמיחד את חג הסוכות משאר המועדים: עבודת ה' מתקיימת בעיקר בהקרבת קרבנות, שראשיתה בשחיטת יצור חי. לעומת זאת, מצות ארבעת המינים היא עבודה בעלת אופי של חיים. את ההלכה הקובעת שמין שנתייבש פסול לומד הירושלמי (סוכה פ"ג ה"א) מהפסוק "לֹא הַמֵּיִם יִהְיֶה" (תהלים קטו יז). בארבעת המינים אנחנו עובדים את ה' עם הטבע החי.

אם כן, הרובד הראשון שפגשנו בחג הסוכות הוא היותו חג הטבע, כשבמרכזו עולם הצומח.

חג המים

מאחורי הממד של חג הסוכות כחג הטבע, מצוי רובד עמוק יותר, אשר השער אליו מצוי במצות ניסוך המים. בכל השנה מנסכים יין על גבי המזבח, ואילו בסוכות מנסכים בנוסף ליין גם מים. אף שמצות ניסוך המים היא מצווה ייחודית ומרכזית בחג הסוכות, היא איננה מפורשת בפסוקים, אלא נלמדת בחז"ל מדרשת אותיות מיותרות או מהלכה למשה מסיני (תענית ב ע"ב, סוכה לד ע"א).

המפגש עם עובדות אלו מעלה שתי שאלות בסיסיות: ראשית, מה עניינה ומקומה של מצות ניסוך המים בחג הסוכות? שנית, האם יש סיבה לכך שהיא איננה כתובה בתורה באופן גלוי ומפורש?

נראה כי מצות ניסוך המים מגלה ממד נוסף של חג הסוכות: סוכות כחג המים. נראה שהמים הגלויים במצות הניסוך הם פנימיותו של חג הסוכות כולו, וכשם שמצות ניסוך המים אינה גלויה בתורה, כך גם המים עצמם חבויים בעומקם של כל שאר עניני החג. יסוד הדבר הוא שהטבע הצומח, העומד במרכז החג, ניזון וגדל מכוחם של המים, המצויים בפנימיותו ומחיים אותו. נתבונן בהבטיו השונים של החג ובמצוות החג מזווית זו.

האסיף הוא הפרי של עונת גידולים שלמה, שצמחה כולה מכוחם של גשמי השנה שעברה. המים לא רק הצמיחו את הפירות, אלא הם גם החומר העיקרי המרכיב את הפרי.

גם מצות הסוכה נשענת על כוחם של המים. המשנה קובעת כי יש לְסַכֵּךְ דווקא בדבר שגידולו מן הארץ (סוכה א ד), כלומר מדבר שגדל מכוחם של המים.¹ בנוסף, נחלקו תנאים במהותן של סוכות המדבר, האם היו אלו סוכות ממש או שמא ענני כבוד (ספרא אמור פרשה יב, סוכה יא ע"ב). אם היו אלו סוכות ממש, הרי שסכךן גדל מן הארץ, מכוחם של המים, כבסוכה שלנו. אם היו אלו ענני כבוד, הענן עצמו אינו אלא מצבור של מים הנמצאים במצב עלום.

מצות ארבעת המינים מתקיימת אף היא בצמחים שצמחו מהמים, אלא שהקשר שלהם אל המים הדוק עוד יותר. זמן הזכרת הגשמים (אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם") מוגדר בחז"ל על פי גררי הזמן של מצות ארבעת המינים: "דתניא: מאימתי מזכירין על הגשמים - רבי אליעזר אומר: משעת נטילת לולב, רבי יהושע אומר: משעת הנחתו" (תענית ב ע"ב). הברייתא שם מוסיפה לבאר את הקשר בין הגשמים וארבעת המינים, בכך שארבעת המינים תלויים במים ועניינם הוא לרצות על הגשמים לפני השם: "אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים, וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים" (שם).

ארבעת המינים פסולים למצוה כשהם יבשים (סוכה פרק ג), וכבר ראינו לעיל כי לפי הירושלמי, טעם פסול זה הוא משום "לא הִמְתִּים יְהִלְלוּ יְה" (תהלים קטו יז), ובלא מים אין קיום לחיים. העבודה לפני ה' בארבעה מינים חיים, שאינם יבשים, מהללת את הקב"ה במים

1. גם התנאי השני שהביאה המשנה לכשרות הסכך - "שאינו מקבל טומאה" - מקשר אותנו אל המים, שכן המים הם המטהרים מן הטומאה.

המצויים בתוכם. מצות ארבעת המינים, המתקיימת באמצעות עולם הצומח, קשורה בפנימיותה למים שהצמיחו את אותם ארבעה מינים, המים שקיומו של עולם תלוי בהם.

הקשר שבין ארבעת המינים למים בולט במיוחד באתרוג ובערבה. במסגרת הדיון מהו פרי עץ הדר האמור בתורה, מביאה הגמרא את טעמו של בן עזאי: "בן עזאי אומר: אל תקרי הדר אלא אידור, שכן בלשון יווני קורין למים אידור. ואיזו היא שגדל על כל מים - הוי אומר זה אתרוג" (סוכה לה ע"א).

מה פשר הביטוי "שגדל על כל מים"? אחד הדברים המייחדים את האתרוג הוא שכל זמן שתשקוהו במים, יוכלו הפירות להוסיף ולהתקיים עליו בלא לנשור, ולעתים אף לתת עוד עונה של פירות. מכל מקום, לדברי בן עזאי משמעות השם "פרי עץ הדר" היא - "פרי עץ המים"²!

בערבה איננו נזקקים לדרשה כדי למצוא את הקשר אל המים, שכן הוא מפורש בשמה שבתורה - "עֲרֵבֵי נָחַל" (ויקרא כג מ). גם במציאות ניתן לראות שענפי הערבה תלויים מאד במים - הם אינם מחזיקים מעמד בלא מים אפילו ימים מועטים, כפי שאנו רואים בעצמנו מדי שנה בחג הסוכות.

השמחה היא יסוד מרכזי בחג הסוכות. שלוש פעמים מציינת התורה את חובת השמחה בחג - יותר מבכל רגל אחר. שיא השמחה בחג קשור אף הוא למים: פסגתה של השמחה מתרחשת בשמחת בית השואבה, וכדברי חז"ל: "כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה - לא ראה שמחה מימיו" (סוכה ה א). מהי שמחת בית השואבה? בפשטות זו השמחה העצומה שהייתה בבית המקדש על רקע

2. להרחבה בסוגיה זו עיין במאמר 'ארבעת המינים', ובמיוחד בפרקיו העוסקים באתרוג.

שאיבת המים לניסוך המים,³ מאורע שהביא את השמחה של חג הסוכות לרמה שאין דומה לה.

לא רק מצוות החג נוגעות למים. חז"ל מגלים לנו באופן מפורש כי לחג הסוכות בכללו יש קשר מיוחד למים: "בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בר"ה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון [...] ובחג נידונים על המים" (ראש השנה א ב). על המים, שכל החיים והקיום תלויים בהם, נידון עם ישראל דווקא בחג הסוכות. זהו הזמן המכריע בו ייגזר גורל המים של השנה כולה.

כפי שכבר ראינו, מצות הניסוך עוסקת בגלוי במים. במבט ראשון נראה היה שזהו עניין יוצא דופן בחג, אך במבט נוסף התברר שהקשר למים חבוי אף בשאר מצוות החג וכן בשמחה ובדין המיוחדים לו. כפי שכבר אמרנו, כשם שמצות ניסוך המים אינה מפורשת בתורה, כך המים אינם גלויים בחג ובמצוותיו.

סיכמו של דבר: בצד הפשוט והגלוי - חג הסוכות הוא חג הטבע, ובעיקר חגו של הצומח. אלא שבפנימיותו של החג הוא מתרכז לא בטבע החי והצומח עצמו, אלא במה שהצמיח אותו ונותן לו חיים - במים.

במאמרים הבאים נעסוק בין השאר באופן מפורט יותר במקומם של המים במצוות החג, בעוד כאן, בפרק הפתיחה, נתבונן יותר לעומק באופן שבו פוגשים אנו את המים בסוכות.

3. "שמחת בית השואבה היו שמחים בחג לכבוד שאיבת נסוך המים ומחללים בחלילים ובכנורות" (רש"י סוכה מב ע"ב ד"ה החליל). בירושלמי מובא ממד נוסף של שמחת בית השואבה - הממד הרוחני: "למה נקרא שמה בית שואבה? שמשם שואבים רוח הקודש על שם 'וּשְׂאֲבָתֶם מִים בְּשִׁשׁוֹן מִמַּעֲיָנֵי הַיְשׁוּעָה' (ישעיהו יב ג)" (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א). ממד רוחני זה של סוכות, של השראת השכינה שמכוחה זוכים לרוח הקודש, מתואר גם הוא בגמרא ברימוי של שאיבת המים, כפי שמתאים לחג שעניינו חג המים.

סימן קללה

ראינו לעיל שרוב ככל ענייני החג קשורים למים, לשמחה בהם ולדין עליהם. אלא שלעומת התמונה הרחבה הזו עומדת קושיה גדולה: מוסכם בחז"ל שאין לשאול גשמים בתפילה בחג הסוכות. להלכה – נמנעים אפילו מלהזכיר גשמים באמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם". אם נשאל לטעם הדבר, נגלה אמירה חריפה עוד יותר: "אין הגשמים אלא סימן קללה בחג!" מקורם של הדברים הוא במשנה בראש מסכת תענית (א א):

מאימתי מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג; רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג. אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר.

בחג הסוכות, החג שבו שמחים על המים, שבו נידונים על המים, ושכל ענייניו במים – נחשבים הגשמים לסימן קללה. גם רבי אליעזר אינו חולק על האמירה שהגשמים בחג הם סימן קללה, ולכן גם לדעתו אין לבקש על הגשמים בחג, אלא להזכיר בלבד. ההלכה כידוע נפסקה כרבי יהושע, שאין להזכיר גשמים בחג כלל. היינו מצפים שבחג הסוכות יחשבו הגשמים יותר מכל לסימן ברכה, אולם דווקא הם נחשבים לסימן קללה!

כשמתבוננים מעט במחלוקת התנאים, נראה שהקושי גדול עוד יותר. ניתן היה לטעון שעדיין לא הגיע זמנם של הגשמים, ולכן עדיין אין לבקש עליהם או להזכיר אותם. אולם רבי אליעזר אומר: "אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו". כלומר, מכניסת החג מתחילה עונת הגשמים. כשם שמיום ט"ו בניסן נפסקת עונת הגשמים ומפסיקים לבקש עליהם ולהזכיר

אותם, כך מיום ט"ו בתשרי ראוי היה להתחיל לבקש עליהם או לפחות להזכיר אותם. נמצא באורח פלא, שעל אף שהתחילה עונת הגשמים, ועל אף שחג הסוכות כולו סובב סביב המים - הגשמים בחג הם סימן קללה!

במשנה במסכת סוכה (ב ט) אנחנו מוצאים ביטוי ציורי חריף לקביעה זו. חז"ל רואים בירידת הגשמים בחג הסוכות ביטוי ליחס קשה של הקב"ה אלינו: "משלו משל, למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו".

בגמרא (סוכה כט ע"א) מובאת ברייתא, שמבהירה את משמעות שפיכת הקיתון בפני העבד כמאסה בשימוש: "דתניא: שפך לו רבו קיתון על פניו, ואמר לו: אי אפשר בשימושך".

כלומר, ירידת הגשמים בחג הסוכות היא אמירה של הקב"ה לעם ישראל, חלילה: אינני חפץ בשימושכם לפני!

מדוע דווקא בחג שסובב סביב המים, דווקא כשמתחילה עונת הגשמים - נחשבים הגשמים לסימן קללה ולמאסה של הקב"ה בשימושנו? על כך ננסה לעמוד בדברים הבאים.

בין מים למים

ראינו את המתח בין העובדה שהמים עומדים בתשתיתו של חג הסוכות, ובין הקביעה שירידת הגשמים בחג נחשבת דווקא לסימן קללה. כדי להבין את עומק הענין נחזור למקומות הראשונים בהם מופיעים המים בתורה, ונגלה כי יש הבדל בין מים למים. בתיאור מעשה בראשית מופיעים המים ביום השני לבריאה, בהבדלה בין מים למים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מְבַדֵּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ וַיְבַדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לְרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל לְרָקִיעַ וַיְהִי כֵן" (בראשית א ו-1). לאחר היום השני לבריאה יש לנו שני סוגים של מים: "המים אשר מתחת לרקיע" - מים תחתונים; "המים אשר מעל לרקיע" - מים